

N É Z Ő

FRIED ISTVÁN

A nemzeti szorongás múltjából
és jelenéből

[Štúr] minél sebesebben kívánja az örök megváltást létesíteni, mert az idő komoly arccal tekint reánk, de adassanak eszközök, kivált a felföldi szegény jobbnak – mert különben önjerejére bízni azt annyit tenne, mint tőlök megtagadni.

(*Nemzeti Újság* 1848., 658. szám)

Ki hinné, hogy akad a szlovák nemzeti és népi (ön)tudat legendás, tragikus, félre- és meg nem értésekkel teljes, sokszor és sokféle elfogultsággal (fel- és alá)értékelt hősenek, a költő-szerkesztő-teoretikus-nyelvújító Ludovít Štúrnak (1815–1856) olyan munkája (nem apró versikéje vagy jelentéktelen kisprózája, hanem terjedelmes könyve), amely mind a mai napig nem jelent meg anyanyelvén. Ő maga németül fogalmazta, előbb Moszkvában jelentette meg 1867-ben Vladimir Ivanovics Lamanszkij (1833–1914), aki szláv kultúratörténettel foglalkozott, tehát jóval a szerző halála után, majd 1931-ben látott napvilágot a mű Pozsonyban, németül, a cseh irodalomtörténész, Josef Jirásek (1884–1972) bevezetésével és jegyzeteivel. Štúrnek ez a röpirat formájú nemzet(iség)-politikai programja egyként tanúskodik a szláv-ság küldetésébe vetett, utópiával árnyalt hitéről meg egy Habsburg Monarchia-beli, egyszerre Monarchia- és szláv-ság-párti politikus zsákutcájáról; ugyanolyan dühvel és elszántsággal fordult a „szláv-ellenes” német, magyar és általában „nyugati” politikai törekvések liberálisai ellen, miként bírálja az Oroszországtól elforduló lengyeleknek és cseheknek a nyugati eszmeáramlatokat adaptáló, a Nyugat segítségére építő elképzeléseit. *A szláv-ság és a jövő világa* (*Das Slawenthum und die Welt der Zukunft – Szlavjansztvo i mir buduscsego*) című mű azonban korántsem feltétlenül következik Štúr irodalmi és politikai pályájából, legálábbis nem minden részletében, legfeljebb néhány mozzanatában. A szlovák nemzeti mozgalom úttévesztéséből azonban egyenes út vezet idáig, jóllehet, nem ez volt az egyetlen lehetőség 1848/49 tanulságainak levonására. Mindennek, valamint az úttévesztés okainak földerítése, értelmezése már csak azért is szükséges, mivel a mai szlovák (és nemcsak szlovák) megosztottság, ezen belül a szélsőséges, nemzetinek hipertrofizált képzelgések szintén ide vezethetők vissza, miképpen régióink hasonló fejlődéskanyarai nemzeti méretű frusztráltságot okozhattak. Előlegezzünk ennyit: a röpiratban jócskán kapunk a csalódottság és megtévesztettség tudatosulásából, a szüntelen fenyegetettség érzéséből, amely mellé a szlovák (és nemcsak a szlovák) gondolkodás Európa, a nagyvilág, a Monarchia hálátlanságát, macchiavellizmusát párosítja, továbbá az össznemzeti szorongásból és nem utolsósorban az elárultatás élményéből. A szlovák politikai gon-

dolkodás történetében Štúr alapvetésének jelentősége igencsak számottevő. Annál is inkább, mert a demokráciára őszintén fogékony, saját és népe elhivatottságát militánsan, de tiszta eszközökkel hirdető költőlelkű politikus saját korábbi eszményeit (vö. mottókat) tagadta meg élete végén; személyes – politikusi és emberi – elmagánosodását, kiszorulását a magyarországi, monarchiabeli és természetszerűleg ezzel együtt európai politikából (részben joggal) nemzeti katasztrófaként élte meg. A szlovák célkitűzések ellentmondásai és a jóhiszeműen rossz választások okozta kudarcot egyetemes szláv vereségként minősítette. S ha körületekintett az 1848/49-es forradalmi hullám elcsitul-takor, bürokráciájával berendezkedő, megszilárduló önkényuralmokat látott, hazájában és Franciaországban. Minden oroszok cárja birodalmát azoknak a szláv ősdemokráciát a jelenre álmódó, inkább vízióktól fényes, mint valós történelmi tényeket tartalmazó néprajzi, történelmi, régészeti munkákon keresztül ítélte meg, amelyeknek világánál a cári Oroszország ideálisnak, valamennyi, szétszórtsága miatt gyenge szláv „törzset” a jobb cél érdekében egyesítőnek, az egység és egyenlőség birodalmának tett. Štúr számára Oroszország ama egyesítő közép, amely köré az ellenséges germán és magyar elemektől szorongatott szlávok tömörülhetnek: ebben a szláv impériumban valósulhat meg mindaz, amit az irigy és egoista Nyugat (már Ján Kollárnál is: „irigy Teutónia”) a szlávoktól megtagadott.

Ez azonban Štúr esetében azt (is) jelenti, hogy az 1840-es esztendőök roppant munkája jórészt hiábavaló fáradozás volt, nyelvertertése mintegy fölösleges kísérlet a csehektől függetlenedő szlovák tudat erősítésére (hiszen az egységes szláv államban az irodalmi nyelv majd úgyis az orosz lesz!), az egyébként is megosztott szlovákság vallási ellentétei pedig a pravoszlávia jótékony közösségében feloldódnak. Apró kitérőképpen jegyzem meg, hogy *Le Monde Gréco-Slave* című könyvében, 1844-ben Cyprien Robert francia szlavista ajánlott hasonló megoldást a nyugati szlávoknak – a pánszlávizmustól már ekkor rettegő-rettegtető magyar sajtó nem csekély döbbenetére.

A szlovák megosztottság volt kísérője Štúr életének és harcainak. A szlovákoknak jóval kisebb hányada volt evangélikus, a többség katolikus, a szlovák reformátusok száma elenyészően csekély. A katolikusok központjának Nagyszombat számított, Pázmány Péter, illetőleg az Egyetemi Nyomda tevékenységének intenzívebbé válása óta jelentek meg szlovákoknak szóló kiadványok. Ezeknek nyelve különbözött a szlovák evangélikusokétól, akik a biblikus cseh nyelvet használták istentiszteleiteiken, illetőleg az irodalomban. Ez a nyelvi hagyomány a XVI. század végéig vezethető vissza, és a szlovák evangélikusok hányatott sorsa és üldöztetése ellenére egyházi és világi műfajokban élt, virágzott. Sőt: egy időben ez az 1593-as králicei bibliára alapozott cseh nyelvűség mintegy a (cseh nyelvű) szlovák irodalom természetes kifejeződéseként funkcionált. Ennek következtében a szlovák származású evangélikus írók két irodalomban voltak otthonosak: a csehben és a szlovákban, mivel például nehézség nélkül publikálhattak prágai almanachokban, cseh kiadványokban. A „nemzeti látószög”-ű cseh-szlavizmus a maga igazolására, a cseh-szlavák nyelvi és nemzeti közösség bizonyítására használta föl a szlovák evangélikusok irodalmát, önszerveződésű intézményeit (az 1803-as alapítású pozsonyi cseh-szláv tanszéket, tudós társaságokat), demonstrálván a csehszlavizmus gondolatának folyamatos létét a szlovák tudat történetében. Más kérdés, hogy a sikeres ellenreformáció, Pázmány Péter ügyes és méltányos „nemzetiségpolitika”-ja, majd a katolikus egyház hatalma, ereje, szervezetsége következtében a szlovák evangélikusok szűkebb térre szorultak, bár nemzetközi tudományos kapcsolataik (a külföldi egyetemjárás révén) számottevőek voltak. Magyarországon a katolikus egyház sosem volt olyan értelemben nemzeti egyház, mint pél-

dául a lengyeleknél, sem a magyar, sem a szlovák katolikus intelligencia, egyházi irodalom a XIX. században nem tett szert olyan kizárólagosan nemzeti (vagy ellenzéki) szerepre, mint majd fog a szlovák evangélikus, főleg lelkészekből álló értelmiség (vagy a magyar protestáns nemesség a XVIII. század utolsó harmadában, a XIX. század elején). Tévednénk azonban, ha nemzeti közömbösséggel vádolnók a szlovák katolikusokat; ha az anyanyelv elhanyagolásával jellemeznők őket. Sőt, az általuk használt, „nyugatszlovák” nyelvjárás inkább biztosította a különállást a csehektől, mint a biblikus cseh nyelv. Továbbá: a latin nyelven író szlovák papok történettudományi munkái alapozták meg a később ideológiává sűrűsödő-népszerűsödő legendákat, származási és rokoni elméleteket, amelyek a szlovák nemzeti mozgalomban a magyar honfoglalási és országszerzési történetekhez hasonló szerepet játszottak. Reneszánsz és barokk munkákból merítve a XVIII. század végén kapja meg első kifejezett, nemzeti eszmévé alakítható formáját a Nagy-Morva Birodalom gondolata, a szlovák kontinuitáselmélet, miszerint egyfelől a szlovákok közvetlen leszármazottai a Nagy-Morva Birodalom lakóinak, másfelől a magyarok honfoglalása valójában jogszerű szerződés volt, ebből a sosem meghódolt szlovák népnek a magyarokkal való természetes jogegyenlősége következhetett. Ezzel párhuzamosan Anton Bernolák (1762–1813) teremti meg az első szlovák irodalmi nyelvet, foglalja rendszerbe a XVIII. század végén, a leginkább a nyugatszlovák nyelvjárásra építve, de felhasználva más szlovák nyelvjárási elemeket is. A szlovák nyelvtant alkotó, majd ötkötetes szlovák–cseh–latin–német–magyar szótárt összeállító Bernolák (egyébként Érsekújvár papja) a szlovák nyelvet akarta egyenjogúsítani a csehvel és a Magyarországon használatos főbb nyelvekkel szemben, egyben a szlovák nyelvet beszélők öntudatát is emelni szerette volna, egyetértéssel idézve a XVIII. század első felében Pozsonyban működő iskolaigazgató-tudós, Bél Mátyás (1684–1749) szavait: *„ha helyesen akarunk ítélni erről a nyelvről [ti. a szlovákról. F. I.], (...) nem marad el a komolyságot és a méltóságot tekintve a spanyol, a könnyedséget és a nyájasságot tekintve a francia, az emelkedettséget és a hathatóságot tekintve az angol, a fenséget és az érzelmegzaltságot tekintve a német, a szelidséget és az édességet tekintve az olasz, végezetül a roppant erőteljességet tekintve a mi magyar nyelvünk mögött.”*

Amire figyelnünk kell: Bernolák elfogadva Bél nyelvkarakterológiáját, a szlovákot európai környezetbe helyezi, egyetlen nyelvvel való érzelmi azonosságot hangsúlyozva: „a mi magyar nyelvünk”-kel. Ezzel egyáltalában nincsen ellentétben, hogy Bernolák más helyen a „pannóniai szlovák” nyelvet olyképpen állítja szembe a többi szláv nyelvvel, hogy anyanyelve eredetiségére és természetes kellemetességére nézve a legközelebb áll az ősi „szláv nyelvhez”. Bernolák és nemzedéke számára nincsen elentmondás a Magyarországhoz tartozás és a szlovák anyanyelv meghatározta szlovák tudat között. Nyelvészünk nemcsak ért, hanem fogalmaz, prédikál is magyarul. Két magyar nyelvű prédikációja nyomtatásban is megjelent, erről azonban a szlovák művelődéstörténet érthetetlenül keveset szólt. S bár azt a kutatás kiderítette, hogy a nagyszótárának VI. köteteként megjelentetett *Repertorium* nem az ő munkája, hanem az ugyancsak szlovák tudatú Juraj Palkovič (1763–1835) esztergomi kanonoké (ennek a kötetnek az előszavában található az a mondatok, amelyek szerint szükséges és helyes a magyar nyelv terjesztése), a cseh és a biblikus cseh nyelvű szlovák köz- és tudományos élet sokáig nem bocsátotta meg a nyelvújító és nyelvi rendszert kodifikáló Bernoláknak, hogy határozottan szét akarta választani a szlovákok nyelvét és a csehekét. S mintegy a csehektől független, Magyarországon belül kibontakozó szlovák fejlődést sugallt.

Igaz, Bernolák nyelvteremtése nyomán nem jött létre széles távlatú nemzeti irodalom. Csupán a klasszicizáló papköltő, Ján Hollý (1785–1849) nemzeti-szláv őstörténeti tárgyú eposzai és egyéb antik műfajokat korszerűsíteni kívánó kísérletei, valamint *Aeneis*-átültetése (amelyet a Baróti Szabó Dávidéval lehetne egybevetni!) igazolták ennek a nyelvnek hajlékonyságát, újszerűségét. Bernolák nyelvi törekvései (részben Hollý művei által) ott arattak sikert, ott ihlettek, ahol a legkevésbé lehetett várni, az 1830-as években egészen fiatal szlovák evangélikusok nemzedékénél, Štúréknál, az ún. Štúr-iskola nyelvi gondolkodóinál. Ennek megértéséhez azonban szükségesnek tetszik egy kis kitérő.

1819-ben foglalta el pesti segédlelkési állását az evangélikus egyházközségnél Ján Kollár (1793–1852). Az 1810-es évek német diákmozgalmain felbuzdulva kezdett neki szervezőmunkájának. Az első lépésben önállósítani szerette volna a szlovákokat egyházközségében, majd a hozzá eljutó szlovák sérelmeken eltöprengve egyre közelebb került egy össz-szláv megoldáshoz. Ennek lett eredménye szerbül, németül, csehül, majd a többi szláv nyelven is megjelentetett röpirata: *A szlovák irodalmi kölcsönösségről*. A mindvégig az egyházi-biblikus cseh nyelvhez ragaszkodó Kollár csupán kulturális kölcsönösségről, egységről beszélt, más műveiben megnyilatkozó délibábos szláv őstörténeti nyomozásai egy szinte egész Európára (legalábbis Német-, Olasz- és Magyarország egy részére) kiterjedő, hajdani szláv kultúráról, dicső hajdankorról hoztak tanúbizonyságot, sugallván ennek a régi dicsőségnek feleleveníthetőségét. Erre bizonyulhat célszerű eszköznek a szláv kölcsönösség tudatának elmélyítése. Kollárt utazása során Horvátországban hatalmas lelkesedéssel fogadták, és nem csekélyebb méltatásban volt része a többi szláv irodalomban. Tételei egy cseh–szlovák közösséget céloztak, amely azonban nem rendelkezett – legalábbis nyíltan – politikai színezettel, sokkal inkább nyelvi jellegű volt. Más kérdés, hogy az 1840-es esztendők magyar politikai irodalma „pán-szláv”-ként könyvelte el Kollár tevékenységét. Idetartozik még az is, hogy az 1820-as években adta ki szonettjeit Kollár, ezeket fűzte össze nemzeti eposszá, *Slávy dcera* (*A szlávasság – dicsőség – leánya*) címmel, s ez mindinkább bővítve, végleges formáját az 1850-es évek elején nyerte el. Ebben a műben – az *Isteni színjáték* mintájára – a szláv mennyországba, illetőleg a Pokolba juttatja azokat, akiknek valamilyen közük volt a szlávassághoz. Árpádtól Pulszky Ferencig, Henszlmann Imréig, Dugonics Andrásig több magyarnak jut osztályrészül a Pokol, de nem juthat be a szláv mennyországba Anton Bernolák sem.

Ilyen előzmények után formálták meg Štúrék a középszlovák nyelvjárást alapul véve a szlovák irodalmi nyelvet. Nem csekély felháborodás kísérte az 1843-as hlubokai tanácskozást, amelyen az új nyelvről döntés született. Kollár és hívei a támadások ösztűzét zúdították az ifjú evangélikus szlovákokra. „Pálinkaszagú szlovákság” – ez még az enyhébb minősítések közé tartozott. Mások, főleg cseh részről, szakadárként bélyegezték meg Štúrékat, akik a magyarok malmára hajtják a vizet azzal, hogy a másképpen védtelen szlovákokat elszakítják (nyelvileg) a csehektől. Maguk a szlovák evangélikus lelkészek is kínos helyzetbe kerültek. Éppen az 1840-es évek elején menesztettek küldöttséget az uralkodóhoz, hogy sérelmeikre, amelyeket a magyar túlkapasások miatt írtak össze, orvoslást találjanak. Széchenyi István támogatta akciójukat. Ekkor Štúr, aki egyébként szintén szembenállt a magyar nyelvi-nemzeti mozgalommal, Bernolák nyelvteremtését látszik követni, és a sok évszázados nyelvi hagyományt és kulturális közösséget szinte tagadva, a csehektől távolodóban a nyelvi-nemzeti függetlenséget, az emancipálódást határozza meg célként.

Štúrék pozíciója ellentmondásos volt. A nemzetközi tekintélynek örvendő Kollár és az evangélikus lelkészek jelentős része elfordult tőle, míg például a szlovák törekvéseket rendszeresen és olykor méltánytalanul bíráló *Pesti Hírlap* e téren melléje állt. A vita túllépett a szlovák belső körökön. A körmöcbányai szlovák lelkész a *Protestáns Egyházi s Iskolai Lapban* írt le ilyeneket (1846-ban): *„Ez nem élő nyelv vagy valamely megye beszédmódja, hanem zagyvalék, mozaik, valamennyi tót pórnép jargonaiból, egészen sajtáságos, csak Stur önkényes agyának szüleménye, hasonló ama bábel-tornya építéskorihoz.”*

Štúr bűne azonban nemcsak ez; hanem még súlyosabb: *„minden, a Sturféle új nyelven írt munkák és hírlapok tagadhatatlan r. katolikus szint viselnek magukon, mi prot. embernek igen feltűnő.”*

Így Štúrnak vitatkoznia kellett vallás- és nyelvbéli atyjafiaival, és vitatkoznia kellett a csehekkel. Ugyanakkor nem halkította le hangját, ha a magyarokról nyilatkozott. A szlovák nemzeti követeléseknek továbbra is szószólója maradt. Ebben a minőségben jutott be a magyar országgyűlésre. Az egykorú magyar hírlapi tudósítás, a *Nemzeti Újság* némi gúnnyal számolt be arról, hogy *„a magyar ajkúak a panszláv Stur Lajosra szavaztak, s a magyar [ti. jelölt. F. I.] mellett többnyire a tót ajkak hangzának. A győzelmet a tót újság érdemes szerkesztője vívta ki. Már így is egyesülnünk kell, miután maguk a magyarok nyújtanak kezet Panszlavóniának.”*

Diétai követként Štúr rendkívül aktívan vett részt az utolsó (1847–48-as) reform-országgyűlés munkájában. Felszólalásaiban szót emelt a jogegyenlőség, a jobbágyok örökös megváltása, sőt felszabadítása mellett. Nézetei közül nem egy a Petőfiéivel rokon, a szónoklat nyelvén hangoztatta Petőfi alapigazságát: Haza csak ott van, hol jog is van... A szlovák–magyar megbékélés ritka pillanatát örökítette meg emlékiratában 1848 cseh forradalmára, Josef Václav Frič (1829–1891): az országgyűlésen „velký Lajos”, a nagy Lajos, Kossuth együttműködést ajánlott föl Štúrnak, aki elfogadni látszott Kossuth békejobbját. Frič emlékezése szerint: *„Štúr igazságos tudott lenni szerencsétlen nemzetiségének ellenségeihez is, éppen ő volt az, aki felhívta figyelmemet a magyar hazafiak sok ragyogó tulajdonságára, különösen pedig Kossuth agitációjának demokratikus irányára.”*

Feltehetőleg Štúr tájékoztatása alapján vélte úgy a cseh demokrata, hogy a Kossuth vezette magyar nemesség Hungáriából modern Magyarországot akart formálni, s a liberális nemeseink – Fričet idézem megint – *„követelték a sajtószabadságot, az összes vallásfelekezet egyenjogúságát, az önkormányzat kibővítését és valamennyi polgár egyenlőségét.”*

Mindez nem állt messze Štúr 1847-es eszméitől sem.

Ugyanez a Štúr 1848-ban azonban már kárhóztatta a cseheket, akik Prágában Kossuthot éltették, s a Monarchia védelmében, a magyarok ellen szervezett szabadcsapatot. *A szlávok és a jövő világa* című röpiratában jól érezhető keserűséggel gondolt vissza harci vállalkozására, annak tökéletes kudarcára. Ám az okokat nem ott kereste, ahol a magyarországi helyzetet kevésbé ismerő radikális gondolkodó Frič megtalálta. Štúr szerint a vakussággal megvert katolikus népet a magyar agitátorok a protestánsoktól szervezett mozgalom ellen fanatizálták, és ellene cselekvésre készítették. Röpiratában másutt kényszeredetten ismeri el, hogy a magyarság mozgalmi „néhány” társadalmi reformot eredményeztek, megmentették a népet elnyomóik önkényétől, a jobbágyi szolgáltatásoktól, ámbár – teszi hozzá – az alapvetet már a francia forradalomban meg-

fogalmazták. Csupán egy kis lökés kellett ahhoz, hogy az szinte önmagától megvalósuljon. Az osztrák államban a forradalom fölismerete és törvényé emelte ennek az alapelvnek az igazságát.

Štúr magyarországi betörése – saját bevallása szerint is – eredménytelenül végződött, a szlovák nép nem csatlakozott hozzá. Bécsben viszont gyanakodva figyelték harcos szlávizmusát. Frič pontosan érzékelteti Štúr helyzetének kilátástalanságát: elzárkózott a magyarokkal való megbékélés gondolatától, s a magyarság részéről sem tapasztalt semmi ilyesféle szándékot, viszont Bécsben a konzervatív szemléletűek intrikáltak ellene, hiszen népfelszabadító eszméit nem adta föl. Az már a nyelvtörténet és a történelem iróniája, hogy Launer István (1821–1851) selmezbányai tanár, a cseh-szlovák nyelvközösség mellett és Štúr ellen, továbbá a magyar forradalom támogatása érdekében egyként adott ki röpiratot, a biblikus nyelv és a magyar forradalom ügye elsőbbségét hangsúlyozva Štúr nyelvteremtése ellenében. Bécs pedig Ján Kollárt, Štúr leghangosabb és legnagyobb hatású szlovák ellenfelét egyetemi katedrával jutalmazta. A szabadságharc leverése után – legalábbis így szól a fáma – megszületett a mondás: a szlávok, Štúrék, azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésből.

1849 végére Štúr előtt (nem a magyarok hibájából vagy rosszindulata miatt) bezárultak a politikai cselekvés kapui. A Monarchia – tudományos – szlavisztikai pozícióiba többnyire a biblikus cseh nyelv hívei kerültek. A mindössze 34 esztendő, népvézéri szerepében stratégiai hibákat elkövető Štúrnak szembe kellett néznie a peremre szorulás, a passzivitásra kényszerültség véglegessé merevedni látszó helyzetével. A Magyarországot az új, önkényuralmi rendbe betagolni kívánó kormányzat nem számított rá, s a passzív ellenállásra készülő magyarság (érthető okból, de sajnálatosan) nem találta meg a Štúrhoz vezető utat. Ellenpélda: 1850 és 1860 között a szerb–magyar megbékélés elsősorban az irodalomban mindkét fél részéről látványos és eredményekkel kecsegtető gesztusokban nyilvánult meg.

Ludovít Štúr bátyja családjához húzódott, Modorba, itt alkotta meg (1852-ben készülve rá, 1854-ben már javában dolgozva rajta) élete utolsó művének, szinte politikai végrendeletének számító röpiratát. A csalódottság és a kétségbeesés könyvét, amely tünetzerűen jelzi az ifjúkori, liberális, sőt: demokratikus eszméitől elforduló és az ábrándos szláv közösségideáltól megváltást remélő népvézér-költő meghasonlottságát. Ugyan az 1840-es években szerzett német nyelvű röpiratokban is találunk (a népbarát elmélkedések mellett) hivatkozásokat az Európa boldog (?) békéjét biztosító Szent Szövetségre, de ekkor még a szlovák nép egyenjogúsításának szándéka eltakarja (a cári) Oroszország iránt érzett rokonszenvét. Ebben az 1850-es évek sötétjében írt művében azonban a Nyugat és Oroszország, a polgárosodás és a hűbériség, a liberális és a pszeudo-közösségi állammelfogás szembesítéséből mindig az utóbbi kerül ki győztesen. A kapitalizálódásnak, a nyugati típusú fejlődésnek csupán létező árnyoldalairól szól, s a nyugati eszmék szlovák recepcióját elképzelhetetlennek és károsnak tartja. A feltételezett szláv ősközösséghez való visszatérés, a romlatlan, ősi, nyugati civilizációtól mentes szlávság egyesítése hozhatja meg a szlovákok boldogabb jövőjét. A nyugati civilizáció ugyanis Štúr szerint vallástalanságot és erkölcstelenséget eredményezett, Rousseau műve, *A társadalmi szerződésről*, egészében és részleteiben téves. Štúr a nyugat-európai parlamentarizmust éppen úgy elítéli, mint ahogy az alkotmányos komédiákat (itt erősítésül I. Miklós cárt idézi); felrója a Nyugatnak a céhek pusztulását, a művészet hanyatlását (egyik beszédes példája az opera népszerűsége!). A művészetten kívül – szerinte – hanyatlik a nyugati tudomány is. Az enciklopédisták és az arisz-

tokraták, a városok és a forradalmárok, a kapitalisták és a királyi-fejedelmi udvarok egyaránt bűnösök. „Az ipar fejlődése erőteljesen hozzájárult Nyugat-Európában a szegénységhez.” A nyugati hatások károsan befolyásolták a csehek, a lengyelek és a magyarok mozgalmait. Németország fénykorát a Karolingok periódusára teszi. Még Anglia látzik a legegészségesebbnek, de csúcspontján túljutott. Itt jegyzem meg, hogy Štúr – összhangban a reformkor író-gondolkodóival, például Eötvös Józseffel – megrendült szavakkal emlékezik meg az írek részvétel érdemlő sorsáról.

A züllött, hanyatló, eredetiséget már létre nem hozó Nyugattal szemben az ereje teljében lévő, természetességét és szívjóságát mindvégig megőrző szlávtságot, kiváltképpen Oroszországot állítja. Elutasítja Adolphe Custine (1790–1857) könyvének megállapításait. *La Russie en 1839 (Oroszo. 1839-ben)* című könyv – 1843-ban jelent meg négy kötetben – nagy feltűnést keltett, az orosz viszonyokról riasztó képet festvén (a magyarországi német sajtó a megjelenést követő években adott hírt Custine könyvéről, részleteket közölvén). Oroszországban – Štúr szerint – a nép végtelen szeretettel és lelkesedéssel csüng uralkodóján, mintha a népének jószágos fejedelme lenne. Az orosz kormányzat védi a népet a földesurak ellenében. Az oroszok türelmesek és jók (természetüktől fogva), egyetlen elfoglalt terület egyetlen népére sem kényszerítik rá vallásukat vagy kormányformájukat. Éppen ellenkezőleg: az oroszok maguk gondoskodnak az anyanyelvi iskoláskönyvekről és egyházi jellegű művekről. Oroszország erős – elmélkedik Štúr –, nagyon erős, ezért övé a hivatás és a jog, hogy szétmorzsolja a szeparatista szláv irányzatokat, és igényelje a hegemoniát az egész nagy szláv népcsaládban. Majd alább még lelkesebben: a roppant orosz erő előrenyomul, nem képes nyugalomban maradni, mind újabb szintér kell cselekvéséhez, Oroszországban egyre ébred a szláv öntudat, és naponta mind újabb területre terjed... Türelmem tehát, szlávok, napunk felkél, megvirrad majd délkeleten is. Ki tud egykor egyesült erőink ellen a siker reményében harcba szállni... Itt az ideje, a legfőbb ideje annak, hogy Oroszország végre fölfogja hivatását, és vállalja a szláv eszmét...

Štúr nemcsak a levert forradalmak után kialakuló európai rendet utasítja el, hanem az ausztró-szlávizmust is, azaz az Ausztriában megvalósuló szláv–német föderáció gondolatát is, illetőleg a lengyel emigráció sugallta oroszellenes szláv szövetségést, az 1848-as forradalmi megoldást, a liberalizmust, a parlamentarizmust – és mindezeket az orosz-szláv ábránd jegyében.

Ami ijesztően tünetszerű: Štúr végső munkája, amely, ismétlem, az utat tévesztett gondolkodó politikai végrendeletének (is) tekinthető, tartalmazza mindazokat az érveket, quasi-megállapodásokat és következtetéseket, amelyek régióink valamennyi nemzetére valamennyi szélsőségeinek eszköztárában ideológiai fegyverként fölbukkannak. Abból a tényből ugyanis, hogy a polgárosodás, a technikai civilizáció, valamint a különböző korbokban különféle igényekkel és formában sürgető szükséggel jelentkező modernizálódás feszültségeket, súrlódásokat okoz, nem egyszer rétegek gazdasági és folyományaképpen politikai polarizálódását eredményez(het)i, néhányan olyan ideológiát kovácsolnak, miszerint a „nyugati” (vagy akár az osztrák, a német, a magyar, a zsidó, esetleg a „szabadkőműves”) gazdasági és kulturális imperializmus ellenében meg kell keresni a valóban „nemzeti” változatot, a vélt „nemzeti-népi” sajátosságokhoz illő külön utat. Még pontosabban fogalmazva: minden káros „külső” hatással szemben a mereven autochton fejlődést kell(ene) előmozdítani. Ennek megfelelően kell feltárni és értékelni a történelemből a folyamatosságot igazoló tényezőket, és ennek legjobb módja – tehetjük hozzá –, ha visszafelé (is) megalkotjuk múltunkat, történelmünket.

Ennek kicsúcsosodása természetesen minden esetben valamilyen kontinuitás-elmélet, továbbá a nemzeti tragédiák, vereségek, apályosabb korszakok „nemzeti látószög”-ű értelmezése, azaz a nemzetől, a néptől „idegen” elemek és a velük szövetkező külső ellenséges erők aknamunkájának hangsúlyozása. A modernizálódás a nemzeti jelszavakkal felékített történelem-értelmezésben a „népi” és „nemzeti” tudattól (melynek pontos leírásával adósak maradnak a „kutatók”) elidegenítő, a külső gazdasági és kulturális imperializmust szolgáló jelenségként értelmeződik. Más kérdés, hogy a szélsőségek (sem a XIX., sem a XX. században) nemigen rendelkeztek gazdasági programmal. Még Štúr is legföljebb a faluközösségre, a céhek termelési-munkamegosztási formáira hivatkozik. A szinte kizárólag önerőből építkező nemzet demagóg jelszava szerint a „nemzeti” hivatástól eltéríteni akaró belső (és kisebb hányadban: külső) ellenség mindig felelőssé tehető-teendő a kudarcokért.

Štúr egyáltalában nem részletezi gazdasági elképzeléseit, összemossa a balkáni és a balkánitól jócskán eltérő közép- és kelet-európai szláv népek helyzetét, egy inkább ábrándos, mint valós közös múltból vezetve le a szlávok „nemzetkarakterológiá”-ját; érzelmi tulajdonságaikat ecsetelő írói eszközökkel rajzolva meg az ösdemokratizmusból eredeztetett közösséget. A homéroszi eposzokra, illetőleg a bibliai pátriárkák korára emlékeztető módon hangsúlyozza a szlávokról szólva nép és vezető harmóniáját, elutasítva az individuális jogok érvényesülését biztosítani kívánó „nyugati” törvénykezést, az egoizmus bűnében marasztalva el a nyugati vállalkozásokat. Az individuum háttérbe szorítása egy vélt közösség és közösségi tudat mögé párosul Štúrnál és a szélsőséges mozgalmakban általában a karizmatikus vezér gondolatával (Štúrnál ilyen az orosz cár!), aki kifejezi, megtestesíti egyfelől a nemzeti fénykor összhangot-egységet teremtő és a nép teljes bizalmát élvező uralkodóját, másfelől védelmezi a közösséget az individuális igényekkel, illetőleg az egyén szabadságjogaival szemben.

Mindez akkor teljesezhet ki, ha az ellenségkép határozottan körvonalazódik; s a történelem olyan felfogása érvényesül, miszerint az adott nép (nemzet) története a vélt vagy a valódi ellenséggel folytatott harc története. Már Štúr halála után alkalmazták a „nemzeti” gondolkodók a „struggle for life” eszméjét a nemzeti történelem folyamatára, majd régióinkban is megtette hatását az „élettér” tételezése, illetőleg a fajelmélet különféle képpen nemzetivé ideologizált változata. Eközben a konkrét gazdasági intézkedésekről esik a legkevesebb szó, s ha mégis, az idevágó gondolatok tárgya legföljebb a legkiáltóbb társadalmi igazságtalanságok enyhítése. A ma is agresszíven színre lépő szélsőségesek azon igyekeznek, hogy mind jobban dinamizálják a hosszú évtizedek, esetleg századok szívós munkájaképpen kiépült előítéleteket, az életformaváltás okozta tudati és gazdasági feszültségeket. S ami a „nemzeti ébredés” korszaka óta egyre újabb megfogalmazásban jelentkezik: a gazdasági problémákat nemzeti-nemzetiségi konfliktusokkal magyarázzák; a modernizálódásból fakadó érdekellentéteket az ellenségkép erőteljesebb színészésére, tudatosítására használják. S így területi vitává, történelem-szemléleti tényezővé, a nemzeti identitást bomlasztó támadássá vulgarizálják az ennél jóval összetettebb, fehér-fekete ábrázolással nem érzékeltethető, higgadt és tapintatos kezelést igénylő problémákat.

Mert Štúrnak és társainak abban vitathatatlannul igaza volt, hogy a szlovák–magyar és a szlovák–cseh viszony igényelte az újragondolást. XVIII. századi fogalomkészlettel és a XVIII. századi európai rendből fakadó politikai (és gazdasági) nézetekkel nem lehetett a XIX. század 40-es éveiben fölmerülő új kérdésekre válaszolni. Hogy Štúrék az esetleges tárgyalásokon egyenlő felekként jelenhessenek meg, ehhez megújították, ille-

tőleg megteremtették a szlovák politikai terminológiát, a nyelvet, valamint kialakították azt az érvkészletet, amellyel ideológiájukat megvédhetik, igazolhatják. S mint ahogy a reformkor politikai rendezési tervei, elképzelései, valamint gondolatait fogalmakká sűrítő eszmerendszere szinte az egész XIX. század folyamán érvényben maradtak, éppen így a szlovák politika is gyakorta nyúlt vissza Stúrékhoz, akár a magyarokkal, akár a csehekkel került vitahelyzetbe. Nem egyszer kétféle „romantikus” felfogás csapott össze, nemzeti szorongások és gyanakvások egymást meg nem értő, párhuzamos monológiáit hallhatjuk ki sokszor az áldatlan polémiákból. Pedig – mint a korábban jelzett adatok igazolják – a párbeszéd nem volt eleve reménytelen, és éppen az irodalomban a kölcsönös fordítások, ismertetések, közeledési kísérletek tanúsítják, hogy olykor a hatékony jószándék sem hiányzott a megbékélés előmozdítására. Maga Stúr az 1850-es évek elején magyar népdalokat közvetített egy orosz kiadványba. Akciójára magyar kortársai nem figyeltek föl.

Régióinkban a „politikai szótár” jórészt a romantika időszakában formálódott, és ez kedvezett olyan nép- és nemzetkarakterológiai eszmefuttatásoknak, amelyekben a nemzeti presztizs szempontjai domináltak (a méltányosság helyett), a bűnököt és tévelygéseket az „elfajzott fiak”-nak, a „renegát”-oknak, az elidegenedetteknek tulajdonítva. Azoknak, akik nem állottak idegenek szolgálatába szegődni, rombolni a nemzet, a nép „tisztá erkölcsé”-t. Ennek a politikai szótárnak átvilágítása eddig nem történt meg, majdnem mindenütt hiányoznak például a szó- és fogalomtörténeti értelmezések, összevetések. Sok esetben a nemzetivé színezett tudomány ideológiai szolgálatra kényszerült, vagy éppen abban jeleskedett, hogy újabb érveket szállítson a modernizálódás ellenfeleinek (a régészettől a nyelvészetig, az oklevél-magyarázattól a szövegkiadásokig számos módon lehet igazolni egy nép őshonosságát, kulturális felsőbbségét, demokratizmusát, előkelőségét). A romantika a történetiséget hangoztatva a nemzeti legendákat helyezte a nemzeti tudat legfőbb tényezői közé, és mind a mai napig élteti a legendákat a megannyi „történelmi” vagy ifjúsági regény, olykor a helytörténeti munkák nem egy részlete, egészen alacsony színvonalon jelenhet meg a publicisztikában, a politikai frazeológiában, szélsőséges pártok programjában.

Azt ma már tudjuk, hogy a XX. századi európai rendezési kísérletek még egy államon belül sem mindig hozták meg a kívánt békét, nemhogy egész régióinkban. A népek-nemzetek-nemzetiségek önrendelkezési joga szép jelszó, deklarált, de többnyire figyelmen kívül hagyott gondolat maradt. Napjaink fájdalmas történései több helyütt inkább a hipertrofizált nemzeti romantika továbbélését bizonyítják, mint a szembenézést a saját történelemmel, a szomszédokkal való viszony újragondolásának higgadt és méltányos módját. Az olyan alkotások, mint Stúr idézett röpirata, már csak azért is alaposabb tanulmányozásra méltók, mivel lapjairól eredetien gondolkodó szellem köszön vissza, ott érződik a jogos bírálat igénye, de az össznemzetivé emelt rossz érzés, sójt: a szorongás kivetülése is. Ettől a sokszor felbukkanó, kiszámíthatatlan következményeket okozható szorongástól kell(ene) megszabadulni, ettől a fenyegetettség-érzéstől, amely éppen úgy átcsaphat (és nem egyszer valóban átcsap) ellenőrizhetlenné váló agresszivitásba, mint nemzetrontó nihilizmusba.

De figyeljünk a tragikus véget ért Stúrra is, aki az 1840-es években még Kossuth-tal együtt hitt az önrendelkezés és a népszabadság demokratikus eszméjében, és aki szép, hajlékony irodalmi nyelvvel ajándékozta meg jobb sorsot érdemlő népét.

JEGYZETEK

Ludovít Štúr életére vonatkozólag alapvető forrás harcostársa, Jozef Miloslav HURBAN műve: *Ludovít Štúr. Rozpomienky. (Emlékezések.)* Bratislava 1959. Hurban szerint Štúrnak cikkemben említett reformkori német röpirata magyar nyelven (is) elkészült, de a *Szlávok' sérelmei 's panasza*i című írást egyetlen magyar sajtóorgánium sem akarta vagy merete közzélni, még Mailáth János *Nemzeti Újsága* sem. Hurban emlékei ezúttal bizonytalannak minősíthetők, e tényről nem találtam Štúr levelezésében igazoló dokumentumot.

Egyéb szakirodalom

Vladimír MATULA: *Ludovít Štúr. (1815–1856)* Ford.: CSIZMADIA Dezső. Bratislava 1956.; *Ludovít Štúr und die slawische Wechselseitigkeit.* Hg.: Ludovít Holotík. Bratislava 1969. (A tanulmányok német és orosz nyelvűek.) Peter R. BLACK: *Kollár and Štúr. Romantic and postromantic visions of a slavic future.* New York 1975.; Josef Václav FRIC: *Paměti.* Praha 1958–1960.; *Uő: Emlékeim.* Szerk., bev., jegyz.: KOVÁCS Endre. Ford.: HORVÁTH Ferenc-SZŐKE Péter. Budapest 1951.; SZIKLAY László: *A szlovák irodalom története.* Budapest 1962.; FRIED István: *Magyar népdalok egy orosz kiadványban.* Ethnographia 1977. 566–573. SZIKLAY László: *Launer István, egy 1848. évi szlovák röpirat szerzője.* Budapest 1948.; FRIED István: *Lelkészek vitája a szlovák irodalmi nyelvről.* Diakónia 1992. 2: 20–25.

